

מדרש פסיקתא רבתי

פסיקתא רבתי הוא מדרש אגדה המכיל דרשות למועדים ולהפטרות של השבתות המיוחדות במהלך השנה. המדרש הוא קובץ של דרשות ממקורות שונים והתהוותו נמשכה תקופה ארוכה. ניתן לומר כי הוא עוצב באופן סופי רק כאשר נדפס לראשונה ב-1653 בפראג.

שם המדרש

משמעות השם 'פסיקתא' הוא פרק או פרשה. כנראה המדרש נקרא במקור פסיקאטא (צורת הריבוי של פסיקתא בארמית). המדרש נקרא כך מכיוון שהוא מורכב פרשות פרשות. השם רבתי (=גדולה), בא להבחין אותו ממדרש פסיקתא דרב כהנא, שהיקפו קטן יותר. רש"י מזכיר את המדרש בשמות 'פסיקתא רבתי' ו'פסיקתא גדולה'. במאה ה-13 צדקיה בן בנימין מזכיר את המדרש בשם 'פסיקתא רבתי', וכך נקרא המדרש גם בדפוס פראג. פעמים רבות המדרש נקרא רק 'פסיקתא' ועובדה זו תרמה ל"היעלמותו" של המדרש הקדום לו, פסיקתא דרב כהנא, שלא נדפס עם ראשוני המדרשים ונשכח מקרב הלומדים.¹

זמנו של המדרש

מכיוון שהפסיקתא רבתי היא אוסף של דרשות ממקורות שונים, מלאכת התיארוך של הפסיקתא דורשת תיארוך נפרד לכל קובץ דרשות המרכיב אותה. מלבד התיארוך של כל קובץ דרשות בפני עצמו עולה שאלת תיארוך גיבוש המדרש לכדי חיבור שלם.

בפסיקתא הראשונה של החיבור מופיע תאריך המסייע למשימה זו:

'א"ר יהושע בן לוי למה היה קורין אותו שמחת בית השואבה? שמשם היו שואבין רוח הקודש. אמרו אימתי את מחזירנו לאותו הכבוד, הרי כמה זמן שחרב בית חיינו הרי שבוע הרי יובל הרי **שבע מאות ושבעים ושבע ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחד** מתי אבא ואראה פני האלהים?'

בתוך הדרשה משוקעים שני תאריכים המונים את הזמן שחלף מאז החורבן. התאריך הראשון הוא כנראה המניין המקורי ואילו השני הוא עדכון של המניין על ידי אחד המעתיקים של כתב היד. החוקרים השונים נוטים לסמוך על אמינות תאריכים אלו. אם נניח, כי המניין הוא מחורבן הבית השני, אזי הדרשה היא משנת 845 (על פי המסורת החורבן התרחש בשנת 68 למניינם), והמעתיק העתיק את הדרשה בשנת 1219.² אם נניח, כי המניין הוא מחורבן הבית הראשון, אזי הדרשה כי משנת 355.³ (על פי הכרונולוגיה של סדר עולם רבה כל התקופה הפרסית שנמשכה כ-200 שנה מצומצמת ל-52 שנה בלבד).

מבדיקה של דרשות המופיעות בפסיקתא רבתי חוקרים הצביעו על דרשות מהמאה הרביעית בצד דרשות מהמאה התשיעית. לדוגמא **מאן** רואה באזכור של אבלי ציון בפסיקתא לד, רמז היסטורי לכך שדרשות אלו, התחברו על יד מחבר דרשות איטלקי, שהצטרף לקבוצת אבלי ציון בירושלים, במחצית הראשונה של המאה התשיעית:

¹ ראה בהרחבה במבוא למדרש פסיקתא דרב כהנא.

² **צונץ** מסתמך על תאריך זה ומתארך את המדרש למחצית השניה של מאה התשיעית. **שפרבר** מסתמך על תאריך זה רק לגבי דרשות הילמדנו המופיעות במדרש.

³ כך סבור **איש שלום**, אולם הוא מצביע על כך שהפסיקתא רבתי כוללת גם חלקים מאוחרים מתקופת הגאונים. **האן** סבור שתאריך זה תואם את זמנו של רבי תנחומא שאומר את הפתיחתא, ולכן הייחוס אליו מקורי.

שבועה היא לפני שכל שחיכה למלכותי אני בעצמי מעיד בו לטובה... באבילים שנצטערו עמי על ביתי החרב ועל היכלי השמים... אבילי ציון שהשפילו את רוחם ושמעו את חרפתם ושתקו ולא החזיקו טובה לעצמם'.

אחרים רואים באזכור אבלי ציון רמז לקבוצה הקראית, שנשאה שם זה, ופעלה גם היא במאה התשיעית.

את זמנה של הפסיקתא רבתי נהוג לקבוע גם על פי המקורות המצטטים אותה. ישנם מקורות מקבילים בין הפסיקתא רבתי וספר השאלות של רב אחא גאון (מאה 7 – 8). אך החוקרים חלוקים מי המקור במקבילות אלו. ישנה גם מחלוקת לגבי היחס בין הפסיקתא רבתי והפייטן הקליר. רש"י ונכדיו- הרשב"ם ורבינו תם, מזכירים את הפסיקתא רבתי בפירוש, אך היא לא מצוטטת אצל ר' נתן בעל מילון הערוך. במאה ה-12 הפסיקתא מוכרת לחכמי איטליה, צרפת ואשכנז וכמעט לא הייתה ידועה לחכמי ספרד.

גיבושן של הדרשות לכדי חיבור אחד ארך גם הוא תקופה ממושכת, סביר להניח יש במדרש יחידות שצורפו זה לזה בשלב מוקדם, אך עדיין לא נשאו אופי של דרשות לחגים. רק בשלב מאוחר יותר נוספו דרשות נוספות וסודרו על פי הקריאה בהפטרה במהלך השנה. **אולמר** טוענת, כי ניתן לזהות בתוך הפסיקתא רבתי דרשות מקוצרות המכילות הזמנה לדרשנים להוסיף דרשות ולהרחיב את הקיימות (דוגמת: 'ואת אומרם כדת הזו'). גורם זה, לדעתה, תרם לדחייתו של תהליך גיבוש המדרש. כיום מקובל להצביע על המאות ה-6 וה-7 כזמן המשוער של גיבוש המדרש.

מקום המדרש ושפתו

סוגיית מקום חיבור הפסיקתא רבתי נעוצה בסוגיית התיארוך שלה. ישנם מספר גורמים המצביעים על ארץ ישראל כמקום חיבורה. לשון הפסיקתא רבתי, הכתובה ברובה בעברית, שמות החכמים המצוטטים בה והיעדרה של פסיקתא המיועדת לשמחת תורה, הנהוגה בחוץ לארץ. אולם, ישנם חוקרים, במיוחד אלו שמאחרים את תאריך חיבורה, המציעים את יוון,⁴ ודרום איטליה. לוי מציע את דרום איטליה בגלל אזכורה של העיר בארי בפסיקתא כח:

'וכל ישראל באים הגולה. יצאו לקראתם בני (בראי) [בארי] ובני מדינות אחרות (והיה רואה) [והיו רואים] אותם מוטלים בשלשלאות של ברזל, היו מתמהין ובוכים עליהם ואומרין 'עם ה' אלה ומארצו יצאו' (יחזקאל לו כ)? דבוודאי דאילו הם. מה עשו בני בארי? באותה שעה הפשיטו את עבדיהם ואת שפחותיהם והקריבו דורון לנבוכדנצר. אמר להם: על מה אתם עושים [כך]? אמרו לו: אנו אומרים שמא מלך אוהב ערומים אתה. אמר להם: הואיל ואינו אלא דרך בזיון לכו והלבישום לישראל. מה שכרן של בני בארי? נטה עליהם הקדוש ברוך הוא חסד מכל ארץ ישראל'

אך גם חוקרים אלו מסייגים את דבריהם לדרשות מסוימות ולא לכל החיבור.

מבנה המדרש ותכניו

בדפוסים ובכתבי היד של המדרש אין אחידות לגבי מספר הפסקאות המרכיבות את המדרש.⁵ בדפוס הראשון מופיעות 47 פסקאות. מהדורתו של **איש שלום** כוללת מלבד פסקאות אלו גם כמה תוספות מכתב יד של המדרש ומבראשית רבתי. כמו כן הוא פיצל פרשות שהכילו כמה דרשות לפרשות נפרדות כשהוא מתבסס על כמה דפוסים של המדרש.

⁴ כך סבר צוניץ.

⁵ בכתב יד פרמה של המדרש המתוארך ל1270 המדרש מחולק לארבעה חלקים כשביניהם מופיעים מדרשים אחרים, יתכן וסופר כתב היד לא התייחס אליו כחיבור שלם.

סדר הפיסקאות המקורי המשוער:⁶

שבת ראש חודש

חנוכה

שבתות מצוינות

פסח

שבועות

שלוש שבתות שלפני ט' באב

שבע השבתות שלאחר ט' באב (ז' דנחמתא)

ראש השנה עד יום הכיפורים

שמיני עצרת

שבת בראשית

הפסיקתא רבתי לא מכילה דרשה לסוכות, אך ככל הנראה דרשה כזו הייתה במדרש המקורי והיא אבדה.

המדרש בנוי במתכונת של מדרש פסיקתא דרב כהנא וקיימת חפיפה בחלק מן הפיסקאות בין שני מדרשים אלו, אולם הם שונים זה מזה בסגנונם ובהיקפם. כל פסיקתא במדרש פסיקתא רבתי מסתיימת בדברי נחמה. סיום בדבר נחמה קיים גם במדרש ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא אולם בפסיקתא רבתי תופעה זו בולטת במיוחד, ומשתלבת במגמה הכללית של פסיקתא רבתי לעסוק בהרחבה בנושאי גאולה, משיח וקיבוץ גלויות. לדוגמא, פסיקתא מ מסתיימת בדרשה:

'אמר הקדוש ברוך הוא, בעולם הזה, על ידי שופר הייתי מרחם עליכם, ואף לעתיד לבא אני מרחם עליכם על ידי שופר ומקרב גאולתכם. מניין? ממה שקראו בעניין בנביא 'תקעו (בחדש) שופר בציון הריעו... כי בא יום ה' כי קרובי' (יואל ב' א').

כאמור, מדרש פסיקתא רבתי אינו חיבור עצמאי, אלא הוא קובץ של דרשות ממקורות שונים. ניתן לאפיין חלק ממקורות אלו:

• **דרשות ילמדנו** - חלק גדול מהדרשות בפסיקתא רבתי פותחות במילים 'ילמדנו רבינו' שמובילות לשאלה הלכתית (לרוב שאלה פשוטה). לאחר התשובה לשאלה ההלכתית מובאת פתיחתא בשם האמורא רבי תנחומא בר אבא. לדוגמא, פסיקתא יג נפתחת כך:

'ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם צריך לברך בשעה שהוא קורא מגילת אסתר? תלמוד, למדונו רבותינו בשעה שהוא בא לקרות את המגילה אומר בא"י אמ"ה אקב"ו (ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו) על מצות קריאת מגילת אסתר... 'מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימין' (שופטים ה, יד) כך פתח ר' תנחומא בי ר' יוירד מיעקב והאביד שריד מעיר' (במדבר כד, יט), מהו וירד? ...

דרשות מסוג זה לקוחות מספרות התנחומא – ילמדנו. מקובל לטעון כי שמו של האמורא רבי תנחומא בפתיחתאות אלו אינו מעיד על כך שרבי תנחומא יצר את הפתיחתא, אלא זוהי פתיחה סגנונית המאפיינת את ספרות התנחומא. הייחוד של דרשות אלו בפסיקתא רבתי הוא שהן ברובן מוסבות על פסוקים שאינם מהתורה, בעוד שדרשות התנחומא ידועות על חמישה חומשי תורה.

⁶ על פי Braude במהדורת המדרש המתורגמת לאנגלית שהוציא ב1968.

יתכן והדרשות בפסיקתא רבתי נוצרו בשלב מאוחר באופן מלאכותי כשהן מחקות את מבנה דרשות התנחומא - ילמדנו המקוריות, אולם, גם אם נכון הדבר, דרשות אלו לעיתים מכילות חומר מדרשי קדום שלא שרד בשום מדרש אחר.

לוריא טוען כי בפסיקתא ב העוסקת בדרשה על חנוכה ניתן לזהות תעודה היסטורית. הדרשה מונה שבע חנוכות שונות, וביניהם נאמר: 'וחנוכת החומה, שנאמר 'ובחנכת חמת ירושלים' וזו של עכשיו של בית חשמונאי'. הניסוח 'וזו של עכשיו' מוביל את לוריא למסקנה כי זוהי מובאה מתקופת החשמונאים, ומצביע על חנוכת החומה במרכז ירושלים על ידי יונתן המקבי כאירוע המשתקף במדרש זה.⁷

שוורץ מנתח דרשה על חנוכה בפסיקתא ח, הדורשת באופן מקורי פסוקים מהנביא צפניה, וטוען כי היא נוצרה בעקבות שלטונו של גאלוס ובעקבות ניסיונו של הקיסר יוליאנוס לבנות מחדש את בית המקדש באמצע המאה הרביעית בארץ ישראל. רמזים היסטוריים אלו השתמרו בפסיקתא רבתי למרות שהינו חיבור מאוחר יחסית בספרות חז"ל.

• **דרשות מפסיקתא דרב כהנא** - ישנן כ 6 פסקאות בפסיקתא רבתי הלקוחות ממדרש פסיקתא דרב כהנא. דרשות משותפות אלו גרמו לבלבול בין שני מדרשים אלו במשך שנים רבות. בעוד שבעל הילקוט שמעוני ציטט מפסיקתא דרב כהנא וציין את המקור במילה 'פסיקתא', סברו הלומדים כי הכוונה לפסיקתא רבתי שהיתה ידועה ממהדורות הדפוס, וכך נשכח מדרש פסיקתא דרב כהנא שטרם נדפס. מבנה הדרשות הוא חטיבת פתיחתאות המהוות את רוב היקף הפסיקתא, גוף הדרשה הדורש את הפסוקים הראשונים של הסדר המקראי או ההפטרה וסיום בדבר טוב. לקבוצת דרשות אלו שייכות הדרשות לשבת החודש, פסח ודרשות נחמה לשבתות שלאחר תשעה באב, ועוד.

• **דרשות 'זה שנאמר ברוח הקדש'** - ישנה קבוצה של דרשות בעלות מבנה מיוחד, המכילות פתיחתא אחת בלבד ופתיחות כולן במילים 'זה שנאמר ברוח הקדש על ידי פלוני'. דרשות אלו נושאות אופי אסכטולוגי, הן מתארות את ביאת המשיח ואת סבלו לפני בואו. לדוגמא, פסיקתא לד נפתחת כך:

'זו היא שנאמרה ברוח הקדש על ידי ישעיה 'ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים' (ישעיה סא, ט). כנגד מי אמרו ישעיה למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד אבילי ציון... 'עני ורוכב על חמור' זה משיח, ולמה נקרא שמו עני? שנתענה כל אותם השנים בבית האסורים ושחקו עליו פושעי ישראל'.

בדרשות מסוג זה ניתן לעיתים למצוא רמזים למאורעות היסטוריים המסייעים גם לתארך אותן. כך למשל, בפסיקתא לו מופיע:

'אמר רבי יצחק שנה שמלך המשיח נגלה בו כל מלכי האומות העולם מתגרים זה בזה, מלך פרס מתגרה במלך ערביא, והולך מלך ערביא לאדום ליטול עצה מהם [וחוזר] מלך פרס [ומחריב] את כל העולם כולו, וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים...'

במברגר רואה בדרשה זו עדות למצב המדיני המעורער ששרר בארץ ישראל ערב הכיבוש הערבי בשנים 632 – 637. **פרידמן** סבור שאין זהות בין מחבר דרשות 'זה שנאמר ברוח הקודש' למחבר שאר הדרשות בפסיקתא רבתי וכי הן שייכות לרובד הקדום ביותר של החיבור.

⁷ המילים 'וזו של עכשיו של בית חשמונאי' לא מופיעות במהדורתו של איש שלום.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

• **מדרש עשרת הדיברות** - לחג השבועות מובאת בפסיקתא רבתי חטיבה של דרשות, המהוות יחידה עצמאית מבחינה ספרותית, הדורשת את פסוקי עשרת הדברות, ומביאה מספר רב של סיפורים ומשלים. לדוגמא, בפסיקתא כג על מצוות שמירת שבת מסופר:

'מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בתוך כרמו בשבת לידע מה צריך, וראה שם פירצה אחת וחשב עליה לגודרה במוצאי שבת. אמר הואיל וחשבתי עליה בשבת איני גודרה עולמית. מה פרע לו הקדוש ברוך הוא? אילן אחד של נצפה שגדל בתוכה וגדרה והיה מתפרנס ממנו כל ימיו.

המאירי כינה דרשות אלו 'מדרש מתן תורה'. ליחידה זו נמצאו עדי נוסח עצמאיים שלא מתוך הפסיקתא רבתי וניתן להתייחס אליו כמדרש נפרד המשוקע בפסיקתא רבתי.⁸

ישנן פרשות נוספות המצויות במחלוקת החוקרים בנוגע לשאלה האם הן מקוריות בפסיקתא רבתי ומהיכן נלקחו. וכן נסובה מחלוקת על פיסקאות שאולי מקורן בפסיקתא רבתי ומצאו את מקומן במדרשים אחרים.

בפסיקתא רבתי ישנה מגמה של פולמוס בין דתי, בין השאר גם עם הנצרות. ניתן לזהות במדרש ביקורת ישירה על נוצרים ונצרות, בצד ביקורת עקיפה על הדוקטרינה הנוצרית. ישנן דרשות התוקפות את מושג 'בן האלוהים', את הפעילות המיסיונרית ברומא ואת הצלב. בצד דרשות התוקפות את ההשתלטות הנוצרית בירושלים על סמלים ומוטיבים של בית המקדש, או של העיר.

מהדורה מדעית

לפסיקתא רבתי התפרסמה מהדורה מדעית בשיטה הסינופטית על פי כל כתבי היד והדפוסים בצירוף מבוא, מאת **רבקה אולמר** בשנת 1997.

---

⁸ על מדרש זה נכתבה עבודת גמר על ידי ענת שפירא באוניברסיטה העברית ב 1997, בשם 'מדרש עשרת הדברות נסח כתב יד פריז 716'.

ביבליוגרפיה חלקית

1. אנציקלופדיה יודאיקה בערך Pesikta Rabbati
  2. ר' אולמר, 'עריכה וקנוניזציה בפסיקתא רבתי', דברי הקונגרס העולמי האחת עשרה למדעי היהדות ג, 1, ירושלים תשנ"ד.
  3. ב"צ לוריא, 'חנוכת חומת ירושלים של בית חשמונאי', בית מקרא כח (תשמ"ג), עמ' 180 – 184.
  4. ח' מאק, מדרש האגדה, משרד הביטחון, ת"א 1989.
  5. י' פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, כרך ג', תל אביב תשנ"ג.
  6. י"ט צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית, ירושלים תשי"ד.
  7. י' שוורץ, 'גאולוס, יוליאנוס, ירושלים- והפולמוס האנטי נוצרי בפסיקתא רבתי', על אתר יא (תשס"ג).
  8. Stemberger, Introduction to the Talmud and Midrash, 1996, pp. 296 - 302.
- וראה שם ביבליוגרפיה נוספת.